

Mateusz Hübner

Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk
ORCID 0000-0003-0438-4315

Nacjonalistyczna destrukcja. Izabela Mrzygłód,
*Uniwersytety w cieniu kryzysu. Nacjonalistyczna
radykalizacja studentów Warszawy i Wiednia w okresie
międzywojennym*, Toruń 2025, ss. 548

**Nationalist Destruction. Izabela Mrzygłód, *Universities
in the Shadow of Crisis. The Nationalist Radicalization of
Students in Warsaw and Vienna in the Interwar Period*,
Toruń 2025, pp. 548**

Izabela Mrzygłód's work *Universities in the Shadow of Crisis: The Nationalist Radicalization of Students in Warsaw and Vienna in the Interwar Period* offers a comprehensive and thorough comparative analysis of the radicalization process among nationalist-minded students studying at the University of Warsaw and the University of Vienna during the interwar period. The author demonstrates that manifestations of right-wing radicalization such as xenophobia, antisemitism, and the drive to exclude those deemed outsiders constituted one of the main forms of response to crises at both universities. The book examines the discourses, cognitive patterns, and shared belief systems within student self-help organizations that gave rise to violence and terror among students at both institutions. Special attention is given to the self-help organizations: the Bratnia Pomoc (Brotherly Aid Society of University of Warsaw Students) and the Deutsche Studentenschaft (German Student Union), which served as organizational platforms for far-right initiatives.

Keywords: University of Warsaw, University of Vienna, Brotherly Help, antisemitism, radicalization, numerus clausus, numerus nullus, bench ghetto, Second Polish Republic, First Austrian Republic, interwar period

Słowa kluczowe: Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Wiedeński, Bratnia Pomoc, antysemityzm, radykalizacja, *numerus clausus*, *numerus nullus*, getto ławkowe, II Rzeczpospolita, I Republika Austriacka, dwudziestolecie międzywojenne

Zagadnienie życia studenckiego w Polsce i Europie budzi rosnące zainteresowanie badaczy. Jego znaczenie potęgują kontrowersje towarzyszące niektórym inicjatywom studenckim. Jednym z bardziej drażliwych tematów pozostaje wpływ antysemityzmu na postawy i działania społeczne w Europie. Choć zjawisko to odcisnęło silne piętno na historii, jego oblicze nadal pozostaje słabo rozpoznane. Ta problematyka nie powinna pozostawać „białą plamą”, ale jej badanie musi być wolne od uprzedzeń oraz politycznych czy ideologicznych uwarunkowań. Nawet najnowsze analizy nie są od nich całkowicie wolne, gdyż dziedzictwo obozu narodowego bywa wykorzystywane w bieżącej debacie politycznej. Nacjonalizm, często postrzegany jako zjawisko skrajne, wywołuje silne emocje – ma zarówno zagorzałych zwolenników, jak i zdecydowanych przeciwników.

Skrajne poglądy i działania stanowią przedmiot analizy, który w pracy *Uniwersytety w cieniu kryzysu. Nacjonalistyczna radykalizacja studentów Warszawy i Wiednia w okresie międzywojennym* podjęła dr Izabela Mrzygłód. Autorka jest historyczką, zatrudnioną w Instytucie Slawistyki PAN. Jej zainteresowania i badania koncentrują się na historii społecznej, a także na zagadnieniach dotyczących nowoczesności, napięć i ideologii pierwszej połowy XX w. Omawiana praca stanowi przededagowaną i poszerzoną wersję doktoratu, który Izabela Mrzygłód napisała pod kierunkiem prof. dr. hab. Włodzimierza Borodzieja i obroniła – w październiku 2021 r. – na Wydziale Nauk o Kulturze i Sztuce Uniwersytetu Warszawskiego¹.

Praca *Uniwersytety w cieniu kryzysu. Nacjonalistyczna radykalizacja studentów Warszawy i Wiednia w okresie międzywojennym* powstała w oparciu o porządek chronologiczno-problemowy. Składa się z trzech rozdziałów: *Republiki akademickie* (s. 57–128), *Samoorganizacja do radykalizmu* (s. 129–247) oraz *„Radykalizm czynu”, czyli przemoc w murach uczelni* (s. 249–461).

Wprowadzenie do książki (s. 17–56) Mrzygłód rozpoczęła od zagadnienia tożsamości Uniwersytetu Wiedeńskiego. Zwróciła uwagę na korektę adresu uczelni z Dr.-Karl-Lueger-Ring na Universitätsring. Lokalizacja nie uległa zmianie, lecz usunięty został patron – Karl Lueger, który był zasłużonym burmistrzem Wiednia, odwołującym się w swojej polityce do antysemityzmu. Zdaniem Autorki: „Wraz z tą symboliczną zmianą Uniwersytet Wiedeński robił kolejny krok na drodze mierzenia się ze swoją trudną przeszłością – antysemityzmem, uwikłaniem w przemoc polityczną i roztaczaniem parasola ochronnego nad młodymi nazistami, czy niechlubną kartą «wypędzenia» studentów i naukowców żydowskich z Wiednia po marcu 1938 roku” (s. 17).

O ile identyfikowanie antysemityzmu i uwikłania w przemoc polityczną z Luegerem jest zasadne, o tyle łączenie z jego postacią ochrony „młodych na-

¹ <https://wnks.uw.edu.pl/category/obrony-doktoratow/page/3/> [dostęp 2.07.2025].

zistów” czy wypędzania żydowskich studentów i uczonych z Wiednia po przyłączeniu Austrii do III Rzeszy byłoby anachronizmem, ponieważ burmistrz zmarł w 1910 r. Lueger był przede wszystkim narzędziem w polityce pamięci i jednym ze źródeł inspiracji Adolfa Hitlera.

We *Wprowadzeniu* Mrzygłód przedstawiła problematykę pracy i cel badań. Za jedno z ważniejszych zadań uznała potrzebę konfrontacji z wyobrazeniami o elitach międzywojennych i ówczesnej rzeczywistości społecznej. Zasadniczym celem było porównanie procesu radykalizacji studentów o przekonaniach nacjonalistycznych, studiujących na Uniwersytecie Warszawskim (od 26 sierpnia 1935 r. – pod patronatem Józefa Piłsudskiego) i Uniwersytecie Wiedeńskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Największy nacisk Autorka położyła na analizę organizacji samopomocowych: Towarzystwa Bratniej Pomocy Studentów Uniwersytetu Warszawskiego (BP SUW) i Związku Studentów Niemieckich (Deutsche Studentenschaft, DSt) Uniwersytetu Wiedeńskiego jako platform organizacyjnych skrajnie prawicowych inicjatyw. Zbadła dyskursy, wzorce poznawcze i systemy przekonań podzielanych przez członków organizacji samopomocowych, które sprzyjały przemocy. Analizowała akty agresji – takie jak pobicia i zastraszania – w kontekście interakcji grupowych, zbiorowych emocji i relacji z otoczeniem.

Autorka przedstawiła procesy socjologiczne i psychologiczne oraz mechanizmy kształtowania ram wykluczenia w środowisku studenckim. Wyjaśniła kluczowe pojęcia dotyczące ruchów prawicowych i nacjonalizmu oraz odniosła się do genezy i przejawów polityki przemocy i wykluczenia w Polsce i Austrii, ukazując ich znaczenie w procesie radykalizacji. Odwołała się również do wpływu ideologii nacjonalizmu na środowiska studenckie. Zaletą *Wprowadzenia* jest przekonujące uzasadnienie decyzji o wyborze Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu Wiedeńskiego do analizy porównawczej. Było to konieczne, ponieważ przyjęcie tej perspektywy generuje podstawowe pytania: 1) Dlaczego odrodzona po Wielkiej Wojnie, wielonarodowościowa i wielowyznaniowa Polska jest porównywana z niemieckojęzyczną i katolicką Austrią? 2) Z jakiego powodu stolica dawnej monarchii habsburskiej została zestawiona z Warszawą – miastem ważnym strategicznie dla cesarskiej Rosji, ale o peryferyjnym znaczeniu w życiu społeczno-gospodarczym państwa Romanowów? 3) Czy nie byłoby bardziej uzasadnione zestawienie Wiednia z Krakowem lub Lwowem z racji ponad stuletniej tradycji funkcjonowania obu miast w ramach monarchii Austro-Węgierskiej? Kraków z Wiedniem łączy moment powołania do życia obu uczelni – obie powstały bowiem w XIV w.: Uniwersytet Jagielloński w 1364 r., a Uniwersytet Wiedeński w 1365 r. Wspólny dla Wiednia, Krakowa i Lwowa był status prawny i organizacja studentów – oparta na zbiurokratyzowanych przepisach obowiązujących w Austro-Węgrzech.

Warszawa posiadała daleko mniejsze tradycje i osiągnięcia. W schyłkowym okresie I wojny światowej UW był organizowany w praktyce od podstaw. Najważniejsze analogie zrodziły się jednak w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Zarówno Polska, jak i Austria funkcjonowały w warunkach permanentnego kryzysu i napięć, wynikających przede wszystkim z przesłanek gospodarczych oraz sporów narodowościowych. Autorka wykazała, że przejawy prawicowej radykalizacji – takie jak ksenofobia, antysemityzm i dążenie do wykluczenia obcych – w obu republikach stanowiły jedną z głównych form reakcji na kryzysy. Po 1918 r. uczelnie w Warszawie i Wiedniu łączyło stołeczne usytuowanie, były ulokowane blisko biurokracji rządowej, szybko się rozwijały. Ich środowiska studenckie dysponowały największym zapleczem, dominowały w skali ogólnokrajowej. Stołeczne manifestacje miały większą siłę oddziaływania niż inicjowane w innych ośrodkach akademickich. W życiu studentów Polski i Austrii ważnym przełomem był rok 1933. W państwach tych władze przystąpiły wówczas do bezpośredniej konfrontacji z nimi. Działania te miały na celu ograniczenie swobody samoorganizacji studentów i wzmocnienie nadzoru ze strony władz państwowych w duchu autorytarnym, z zamiarem stłumienia nastrojów opozycyjnych.

Zdaniem Autorki „może budzić kontrowersje wrzucenie do jednego worka nazistów z innymi radykalnie prawicowymi grupami” (s. 39). Abstrahując od kolokwialnej formy zdania, jest to jednak uzasadnione, ponieważ główny przedmiot książki stanowi prawicowy radykalizm – właściwy zarówno dla polskich nacjonalistów, jak i austriackich narodowych socjalistów.

Cezury pracy tworzą lata 1918–1939 – nie uwzględniają więc późniejszego terroru i skali zbrodni, jakich dopuścili się zwolennicy Hitlera. Pytanie, czy każdy prawicowy radykalizm, dysponując odpowiednimi zasobami i narzędziami, poszedłby drogą ideologów III Rzeszy nie jest postawione przez Autorkę. Mrzygłód odpowiada na inne pytania, które dotyczą postulatów młodzieży akademickiej i ewolucji jej poglądów, kształtowania zbiorowej tożsamości, mechanizmów społecznych oraz psychologicznych radykalizmu, brutalizacji działań i jej przyczyn, a także sposobów mobilizowania do przemocy.

We *Wprowadzeniu* Autorka przedstawiła strukturę książki, bazę źródłową oraz stan badań nad radykalizmem studenckim i młodzieżową emancypacją. W tym kontekście na uznanie zasługuje zamieszczona w pracy bibliografia (s. 479–507). Mrzygłód skorzystała z archiwaliów zgromadzonych w kilkunastu placówkach krajowych i zagranicznych. Bardzo ważnym źródłem jej książki są liczne periodyki, które obrazują radykalizację poglądów studenckich oraz zdają relację z brutalnych zająć. Autorka z odpowiednim krytycyzmem podchodzi do zamieszczanych relacji – zwracając uwagę na manipulacje i tendencyjny charakter niektórych wypowiedzi. W pracy uwzględniła też źródła drukowane, wspomnienia, dzienniki, listy, wywiady oraz zestawienia statystyczne.

Większych zastrzeżeń nie wzbudza lista cytowanych opracowań. Można byłoby ją uzupełnić jeszcze o pracę zbiorową *Nie samą nauką student żyje. Karty z dziejów studenckiego życia codziennego, społecznego, kulturalnego i politycznego na przestrzeni wieków*. W pracy tej znajduje się artykuł Mateusza Hübnera – *Rzeczpospolita Akademicka – utopijna koncepcja studenckiego „państwa w państwie” propagowana w pismach akademickich II Rzeczypospolitej (1921–1933)*². Wśród cytowanych prac brakuje również *Encyklopedii polskiej nauki akademickiej* Piotra Hübnera³. Jej uwzględnienie pozwoliłoby Autorce na wzbogacenie rozważań wprowadzających do podjętej problematyki.

Choć przedmiotem badań Mrzygłód jest radykalizacja, to skutkiem ubocznym przyjętej narracji jest jednostronny portret środowisk studenckich Warszawy i Wiednia. Lektura pracy Mrzygłód, bez znajomości szerszego kontekstu, może skłaniać czytelników do wniosku, że życie studenckie w okresie międzywojennym wypełnione było wyłącznie napięciami, walką, nienawiścią i przemocą – zrodzonymi przez nacjonalizmy. Trzon analizy Autorki zasługuje na poprzedzenie konstatacją o uformowaniu się w XIX w. *civitas academica*, tworzonej przez trzy filary: korporacje studenckie, Bratnie Pomoce i koła naukowe. Tożsamość studencką konstituowały idee braterstwa, solidarności, samopomocy, samorządności, a także apolityczny kult nauki i wolności oraz tradycji i obyczajów akademickich. To w kręgu tak pojmowanej *civitas academica* zrodziła się pozytywistyczna idea asymilacji Żydów. Z tych ideałów czerpała studencka Rzeczpospolita Akademicka, której degeneracja nastąpiła w wyniku opisywanych przez Mrzygłód wydarzeń – młodzieżowej radykalizacji oraz rozbitcia organizacji studenckich przez władze państwowe. Syntetyczny opis szlachetnych ideałów, a następnie ich degeneracji w wyniku radykalizacji postaw, wzmocniłby przesłanie Autorki o skali kryzysu, który dotknął świata akademickiego między światowymi konfliktami zbrojnymi.

Pierwszy podrozdział swojej książki Mrzygłód określiła mianem *Zwierciadła uniwersytetów*. Autorka nie cytuje jednak również innej pracy Piotra Hübnera – *Zwierciadło nauki. Mała encyklopedia polskiej nauki akademickiej*⁴.

W rozdziale pierwszym Izabela Mrzygłód przedstawiła syntetycznie dzieje Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu Wiedeńskiego oraz ich rolę w obu państwach. Autorka wykazała, że uniwersytety odzwierciedlały przemiany polityczne oraz stanowiły płaszczyznę społecznej modernizacji i emancypacji, ge-

² M. Hübner, *Rzeczpospolita Akademicka – utopijna koncepcja studenckiego „państwa w państwie” propagowana w pismach akademickich II Rzeczypospolitej (1921–1933)*, [w:] *Nie samą nauką student żyje. Karty z dziejów studenckiego życia codziennego, społecznego, kulturalnego i politycznego na przestrzeni wieków*, red. A. Janicki, M.U. Dziedzic, I. Janicka, Gdańsk 2020, s. 329–341.

³ P. Hübner, *Encyklopedia polskiej nauki akademickiej*, t. 1–3, Toruń 2023.

⁴ Idem, *Zwierciadło nauki. Mała encyklopedia polskiej nauki akademickiej*, Kraków 2013.

nerujących konflikty i napięcia. W analizie struktury społecznej UW i UW-i wyodrębniła zagrożenia płci i pochodzenia. Odwołała się do pojęcia „klasy społecznej”. Wprawdzie termin ten upowszechniła literatura socjologiczna, to jego konotacja ma charakter ideologiczny. W ujęciu propagowanym przez komunistów i socjalistów klasę definiuje się przez stosunek do środków produkcji. Jej koncepcja jest zogniskowana na konflikcie klasowym. Zastanawia, czy nie byłoby lepszym rozwiązaniem przyjęcie określenia warstwy społecznej jako bardziej neutralnego aksjologicznie. Warstwę definiuje zawód, wykształcenie i prestiż, które stanowią przedmiot analizy Mrzyglód.

Zaletą książki jest zwrócenie uwagi na strukturę wyznań i narodowości. To właśnie podziały na tym tle generowały napięcia prowadzące do radykalizacji postaw – zwłaszcza w kwestii stosunku do ludności pochodzenia żydowskiego. Autorka wykazała, że mozaika polityczna obu uczelni cechowała się dominacją prawicy nacjonalistycznej. W Polsce Młodzież Wszechpolska, Obóz Wielkiej Polski oraz Obóz Narodowo-Radykalny i jego pochodne przejmowały kontrolę nad zarządami organizacji studenckich. W Austrii znaczącym źródłem inspiracji dla młodzieży była siła i dynamika działania ruchu narodowosocjalistycznego w Niemczech.

Drugi rozdział dotyczy przede wszystkim Bratniej Pomocy Studentów Uniwersytetu Warszawskiego oraz Związku Studentów Niemieckich – pełniących na uczelniach funkcje samopomocowe i samorządowe. W tej części pracy Autorka przedstawiła wpływ polityki ogólnokrajowej na ich działalność w kontekście radykalizacji. Zasadnicza różnica polegała na dążeniach członków Bratniaka do ugruntowywania niepodległego państwa w duchu narodowym, podczas gdy Związek Studentów Niemieckich pragnął przyłączenia Austrii do Niemiec, zgodnie z koncepcją Wielkich Niemiec (Großdeutschland) oraz wspólnoty volkistowskiej. Obie organizacje studenckie łączyła podatność na hasła radykalne w duchu rosnącego w siłę nacjonalizmu. Mrzyglód ukazała mobilizowanie do przemocy ogółu studentów przez Bratniaka i Związek. Opisała meandry polityki wykluczenia, która w wymiarze ogólnokrajowym lokowała się w wizji organizacji autorytarnej państwa. Penetracja środowisk studenckich przez organizacje nacjonalistyczne i narodowosocjalistyczne doprowadziła do zaniku tradycyjnej wspólnoty akademików, którą zastąpiła „wspólnota wyobrażona”, poparta teoriami rasistowskimi. Objawiły to postulaty wprowadzenia *numerus clausus*, *numerus nullus*, getta ławkowego, a także prześladowania mniejszości żydowskiej, bezpośrednie starcia między grupami studenckimi oraz zastraszanie i pobicia wykładowców. W sposób klarowny Autorka ukazała eskalację radykalizacji, której kulminacją przypadła na lata trzydzieste. Jej świadectwem jest – cytowana przez Mrzyglód – zapowiedź organu „Akademik Polski”. Pismo to przepowiadało walkę, której „momentem decydującym będzie Rewolucja

Narodowo-Radykalna. W zamieci rewolucyjnej zginie żydostwo i kierowana przez nie mafia czerwonomasońska” (s. 189).

Autorka skonstatowała, że już w 1923 r. – z inspiracji Młodzieży Wszechpolskiej – do Bratniej Pomocy nie przyjmowano „Polaków wyznania mojżeszowego”. Wówczas do statutu Bratniaka wprowadzono §13, w którym stwierdzono: „Wyznawcy religii mojżeszowej oraz bezwyznaniowcy, którzy porzucili religię mojżeszową, członkami zwyczajnymi, nadzwyczajnymi i wspierającymi T[owarzystwa] być nie mogą”. Mrzyglód określa ten paragraf mianem „aryjskiego”. Jej zdaniem zmiana w statucie dowodziła myślenia w kategoriach „etnonacjonalistycznych”. Nie ulega wątpliwości, że takie myślenie występowało ówczesnie w kręgach młodzieży akademickiej. Dowodzi tego poparcie dla *numerus clausus* – projektu nowelizacji ustawy o szkołach akademickich z 13 lipca 1920 r., odwołującego się do narodowości i wyznania. Paragraf 13 nawiązywał jednak nie do narodowości, lecz wyznania. Formalnie nie byłoby sprzeczne z jego treścią członkostwo w Bratniaku osoby pochodzenia żydowskiego, która zdecydowała się przyjąć wyznanie rzymskokatolickie. Oczywiście trzeba brać pod uwagę silny związek tożsamości religijnej wyznania mojżeszowego z przynależnością etniczną. Bardziej adekwatne byłoby jednak przyjęcie przez Autorkę kategorii „etnoreligijnej” – szczególnie, że Mrzyglód operuje tym pojęciem w innych częściach pracy (s. 198, 201).

Stwierdzenie Autorki, że „prawe skrzydło” obozu piłsudczykowskiego „dryfowało w stronę faszystowską” (s. 212) wymaga uzupełnienia. Część piłsudczyków – na czele z płk. Adamem Kocem – była zainteresowana współpracą z Ruchem Narodowo-Radykalnym „Falanga”⁵. Obóz władzy nie wprowadził jednak w Polsce ustroju faszystowskiego, lecz autorytaryzm oparty na prymacie władzy wykonawczej, którego znamiennym świadectwem była ustawa zasadnicza z 1935 r.

Izabela Mrzyglód zwróciła uwagę, że polityka wykluczenia obejmowała nie tylko osoby pochodzenia żydowskiego, lecz także komunistów. Jej zdaniem „wystarczyła łątka komunizmu przypięta przez społeczność akademicką, by dana organizacja i jej członkowie zostali wykluczeni”. W tym kontekście ukażała Bratniak jako „laboratorium praktyk politycznych skrajnej prawicy”. O ile wpływ antysemityzmu na stosunki uczelniane – w szerszym wymiarze także ogólnopolskie – uznaje się za destrukcyjny, o tyle stosunek do komunizmu w polskiej rzeczywistości wymaga odrębnej oceny. Kluczowy jest kontekst polskiej historii. Zasadne byłoby wzięcie pod uwagę świeżej pamięci o tragedii wojny polsko-bolszewickiej. Komuniści w II RP prezentowali antypaństwowy (antypolski) program i działania, w tym terrorystyczne. Działali na zlecenie

⁵ Zob. J. Mierzwa, *Pułkownik Adam Koc. Biografia polityczna*, Kraków 2006.

kwestionującego polskie granice Związku Sowieckiego – państwa o ustroju totalitarnym. Dlatego stanowili realne zagrożenie polskiej niepodległości. Problemem było zaangażowanie części społeczności żydowskiej w prace organizacji komunistycznych. Zagadnienie to wymaga odrębnej analizy – oderwanej od mitu o spisku „żydokomuny”, który kreowali radykalni nacjonaści⁶.

Kilka razy akty prawne z lat 1920 i 1933, regulujące kwestie funkcjonowania uczelni Mrzygłód określiła „ustawami o szkołach wyższych” (s. 185, 200, 310). W obu przypadkach były to ustawy obejmujące wszystkie typy szkół wyższych, ale nazywały się ustawami „o szkołach akademickich”⁷. W książce podała, że 16 stycznia 1923 r. Związek Ludowo-Narodowy wniósł pod obrady Sejmu RP wniosek nagły o nowelizację ustawy z 1920 r., dodając w artykule 86 postanowienie: „liczba przyjmowanych na poszczególne wydziały studentów oraz wolnych słuchaczy narodowości niepolskiej oraz wyznania mojżeszowego nie może przekraczać, w stosunku do ogólnej liczby studentów i wolnych słuchaczy danego wydziału, procentu, który ludność danej narodowości, względnie wyznania mojżeszowego, stanowi w ogólnej liczbie ludności Państwa Polskiego”. W rzeczywistości był to artykuł 85. W artykule 86 projektowano: „Rada Wydziału może ograniczyć liczbę przyjmowanych na dany wydział studentów i słuchaczy, o ile bez tego środka prawidłowe korzystanie ze studiów, w szczególności z ćwiczeń praktycznych, stanie się niemożliwe, jednakże z zachowaniem przepisu ustępu trzeciego art. 85 według artykułu 1 ustawy niniejszej. W takim wypadku uczniowie, przed prawomocnym wydaniem takiego postanowienia – już zapisani na dany wydział w szkole akademickiej – mają prawo ukończyć ten wydział w tej samej szkole niezależnie od wprowadzonych ograniczeń (*numerus clausus*)”⁸. Nieścisłość wynika z pominięcia przez Mrzygłód źródłowych rozważań Władysława Konopczyńskiego, który był referentem wniosku ZLN w Komisji Oświatowej⁹.

⁶ *Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie – struktury – działalność*, red. M. Bułaka, M. Krzysztofiński, Rzeszów 2015; A. Friszke, *Państwo czy rewolucja. Polscy komuniści a odbudowanie państwa polskiego 1892–1920*, Warszawa 2020; idem, *Czekanie na rewolucję. Komuniści w II Rzeczypospolitej 1921–1926*, Warszawa 2023.

⁷ *Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich*, Dz.U. 1920 nr 72 poz. 494; *Ustawa z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich*, Dz.U. 1933 nr 29 poz. 247.

⁸ Cyt. za P. Biliński, *Władysław Konopczyński w polityce II Rzeczypospolitej*, „Dzieje Najnowsze” 2016, nr 4, s. 40.

⁹ Zob. W. Konopczyński, *Walka o „numerus clausus”*, [w:] *Umarli mówią. Szkice historyczno-polityczne*, Poznań 1929, s. 99–100. O Władysławie Konopczyńskim zob. P. Biliński, *Władysław Konopczyński. Historyk i polityk II Rzeczypospolitej (1880–1952)*, Warszawa 1999; idem, *Władysław Konopczyński 1880–1952. Człowiek i dzieło*, Kraków 2017. Konopczyński był jednym z głównych zwolenników wprowadzenia *numerus clausus*. Nie można jednak tego uczonego w sposób jednoznaczny klasyfikować jako antysemitę. Dowodzi tego poparcie, jakiego udzielał Józefowi Feldmanowi – historykowi pochodzenia żydowskiego, który był uczniem Konopczyńskiego. O postaci

Warto zaznaczyć, że nie odbyła się w Sejmie ani w Senacie dyskusja nad projektem – ze względu na opór w Komisji.

Rozdział trzeci Izabela Mrzygłód poświęciła analizie przemocy i terroru stosowanego przez studentów w Warszawie i Wiedniu. Uczyniła to, opierając się na kryteriach chronologicznych, przestrzennych i interakcyjnych. Podjęła rozważania, na ile doświadczenia I wojny światowej, a w przypadku II RP również wojny polsko-bolszewickiej, znalazły *continuum* w postaci radykalizacji objawiającej się w terrorze na uczelniach. Doszła do wniosku o możliwych powiązaniach, ale zaznaczyła, że trudno o jednoznaczne rozstrzygnięcia. Opracowała „geografię terroru” na mapach Warszawy i Wiednia, którą porządkują dwa aneksy zamieszczone w pracy: „Mapa 1. Miejsca studenckich wystąpień i aktów przemocy na terenie Warszawy” oraz „Mapa 2. Miejsca studenckich wystąpień i aktów przemocy na terenie Wiednia” (s. 475–476). Uwagę skoncentrowała też na społecznej recepcji poglądów antyżydowskich, propagowanych przez studentów poza murami uczelni – w szczególności w rodzinnych stronach. Działania te dowodziły na tyle silnego zaangażowania studentów w politykę, że w wielu przypadkach zacierała się granica między zafascynowanym ideologią akademikiem a zawodowym politykiem.

Mrzygłód z powodzeniem przedstawiła funkcję przemocy i terroru w życiu akademickim, wykorzystywanych jako spoiwo więzi grupowej oraz politycznej tożsamości. Ich akty prowadziły do okresowego przejmowania przez radykałów faktycznej kontroli nad życiem uniwersyteckim. Zdaniem Mrzygłód: „Paradoks autonomii uniwersyteckiej polegał na tym, że pilnie strzeżona eksterytorialność, wolność akademicka i władza profesorska tworzyły doskonale warunki do dojrzewania przemocy i politycznego radykalizmu, które kwitły później również na ulicach miasta, stwarzając realne zagrożenie dla bezpieczeństwa mieszkańców, szczególnie Żydów, i dla porządku publicznego” (s. 352). Nie można się jednak zgodzić z tą oceną. W Polsce faktyczne zniesienie autonomii przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego Janusza Jędrzejewicza wzmogło radykalne nastroje, co znalazło odzwierciedlenie w bezpośrednich starciach studentów z organami porządkowymi. Wiele faktów, jakie przytacza Mrzygłód w recenzowanej pracy dowodzi tej konstatacji.

W książce Autorka ukazała symbole i rytuały młodzieżowych środowisk akademickich Warszawy i Wiednia. Zwróciła uwagę na ich pośredniczącą rolę między ideami a politycznymi działaniami w postaci mobilizacji do przemocy. Szczegółowo omówiła symboliczne znaczenie postaci Stanisława Waślawskiego w społeczności warszawskiej oraz Juliusza Tandlera w środowisku wiedeńskim.

Feldmana więcej zob. P. Biliński, *Józef Feldman (1899–1946). Historyk dziejów nowożytnych i nowoczesnych*, Kraków 2025.

Wacławski był studentem Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie oraz członkiem Obozu Wielkiej Polskiej. Zginął 10 listopada 1931 r. w wyniku uderzenia kamieniem w głowę w trakcie demonstracji antyżydowskich na USB. Jego postać nacjonaliści na polskich uczelniach – w tym UW – otoczyli kultem. Kolejne rocznice śmierci wykorzystywali do umacniania własnych wpływów oraz eskalowania napięć. Tandler był kierownikiem I Katedry Anatomii w Instytucie Anatomicznym na Uniwersytecie Wiedeńskim. Faktycznie na tej uczelni stał się „antysymbolem” w związku z żydowskim pochodzeniem oraz działalnością w ruchu socjaldemokratycznym. Narodowi socjaliści jego postać propagandowo przedstawiali jako zagrożenie dla niemieckiej tożsamości uczelni w Wiedniu. Obawiali się, że Instytut Anatomiczny może wzmocnić wpływy środowisk żydowskich i lewicowych na uczelni, którą uznawali za bastion swoich interesów. Dlatego nie ograniczali się tylko do propagandy, lecz stosowali przemoc bezpośrednią wobec osób związanych z Instytutem oraz w stosunku do jego mienia. Mrzyglód w sposób kompleksowy dowiodła, że rocznice i rytuały generowały emocje, które doprowadzone do skrajności cementowały wspólnotę i nadawały jej określony – zgodny z oczekiwaniami narodowych socjalistów – kierunek. Były więc instrumentem polityki w murach uczelni i nie tylko.

W *Epilogu i podsumowaniu* Mrzyglód nawiązała do uchwały Senatu Akademickiego UW z 20 października 1936 r. w sprawie zawieszenia krzyży w audytoriach oraz na ścianach zakładów naukowych. Odwołała się także do błogosławieństwa arcybiskupa Wiednia, kardynała Theodora Innitzera z 14 grudnia 1936 r. dla nowo otwartego wiedeńskiego budynku Auditorium Maximum i zgromadzonych uczestników uroczystości. Symbolikę chrześcijańską w murach uczelni Autorka uznała za świadectwo politycznych aktów stanowiących „swoiste zwieńczenie procesów prawicowej radykalizacji akademików”. W jej ocenie: „Na Uniwersytecie Warszawskim zawieszenie krzyży przypieczętowało dominację chrześcijańskich i wykluczenie z obywatelskiej wspólnoty żydowskich studentów” (s. 463–464).

O ile wykorzystywanie religii do celów politycznych było bezsporne, a Kościół rzymskokatolicki był uwikłany w politykę, o tyle stwierdzenia Autorki wymagają uwzględnienia szerszej perspektywy. Wiara została silnie spleciona z polską kulturą narodową – stanowiła jeden z fundamentów polskiej państwowości. Traktowanie jej jako symbolu dyskryminacji byłoby zgodne z oczekiwaniami prawicowych radykałów. Przede wszystkim była nośnikiem tradycji, z którą utożsamiała się przeważająca większość obywateli kraju, w tym społeczności akademickiej. Środowiska skrajne dążyły do zawłaszczenia symboli, uważając, że mają monopol na ich eksponowanie. W przeszłości dotyczyło to krzyża, współcześnie rocznicy Narodowego Święta Niepodległości 11 listopada.

Praca *Uniwersytety w cieniu kryzysu. Nacjonalistyczna radykalizacja studentów Warszawy i Wiednia w okresie międzywojennym* to kompleksowe i rzetelne opracowanie problematyki, która wzbudza duże kontrowersje. Książka powstała w oparciu o warsztat historii, socjologii, psychologii i antropologii kultury. Autorka umiejętnie przeprowadziła socjologiczne i psychologiczne analizy terroru. Nie uniknęła drobnych błędów. Jeden z nich dotyczy postaci Edwarda Śmigłego-Rydza (nie „Rydza-Śmigłego”, s. 189, 212, 315, 371, 375, 464, 465)¹⁰. W pracy nie ma wielu literówek. Książka została napisana przystępnym językiem. Styl nie wzbudza większych zastrzeżeń – także w cytowaniu przetłumaczonych z języka niemieckiego na polski dokumentów. Mankamentem jest ukazanie środowisk żydowskich i lewicowych praktycznie wyłącznie jako ofiar radykalizacji. Te kręgi również przybierały radykalną retorykę i podejmowały godne potępienia działania. Choć przedmiotem książki jest nacjonalistyczna radykalizacja, syntetyczna charakterystyka „drugiej strony” powinna mieć bardziej złożone ujęcie, bliższe rzeczywistości. W książce powinno być więcej autorskich komentarzy dotyczących przywoływanych w źródłach informacji. Do zalet pracy należą wykaz skrótów (s. 9–11), ilustracje (ich spis – s. 477–478), podsumowanie w języku angielskim (s. 509–512) oraz indeks osób (s. 513–525).

Wartość książki podnosi waga poruszanej problematyki, która nie może zostać przemilczana – szczególnie ze względu na późniejsze wydarzenia II wojny światowej oraz wynaturzenia powojennej polityki pamięci. Autorka posługuje się krytykowanym przez część historyków określeniem „naziści” jako zawołowaną formą oddzielenia odpowiedzialności od narodu niemieckiego za zbrodnie wojenne. Tych dopuszczali się również Austriacy. Narodowi socjaliści w Austrii pragnęli zjednoczenia z Niemcami, ale nie przestawało to czynić ich Austriakami – współtwórcami ideologii narodowego socjalizmu oraz współsprawcami zbrodni. W ich państwie poparcie dla przyłączenia (Anschluss) do III Rzeszy miało masowy charakter. Austriakami byli Adolf Hitler oraz Adolf Eichmann. Na terytorium austriackim działał Konzentrationslager Mauthausen – jeden z najstraszniejszych zespołów obozów koncentracyjnych, w których prowadzono eksterminację polskiej inteligencji¹¹. Trzeba o tym pamiętać szczególnie ze względu na obecny w polskiej świadomości „mit dobrego Austriaka i złego Niemca”. Mrzygłód ma tego świadomość, o czym świadczy jej konstatacja: „Po II wojnie światowej w Austrii ze zbiorowej świadomości wyparta została pamięć współuczestnictwa i współodpowiedzialności za zbrodnie III Rzeszy i ukształtował się tzw. mit ofiary, ukazujący niewinność Austrii jako «pierwszej

¹⁰ Zob. M. Jabłonowski, P. Stawicki, *Edward Śmigły-Rydz. Następca komendanta. Materiały do biografii*, Warszawa – Pułtusk 2014.

¹¹ S. Dobosiewicz, *Mauthausen Gusen. Obóz zagłady*, Warszawa 1979.

ofiary Hitlera». Konfrontacja z nim i stopniowa zmiana polityki historycznej rozpoczęły się dopiero w latach 80., do dziś jednak temat austriackiej winy budzi duże kontrowersje” (s. 259–260). Zasadne wydaje się wydanie pracy Izabeli Mrzygłód w językach angielskim i niemieckim. Jej treść mogłaby szczególnie zainteresować badaczy w Austrii i Niemczech.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich*, Dz.U. 1920, nr 72, poz. 494.
Ustawa z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich, Dz.U. 1933, nr 29, poz. 247.

Literatura przedmiotu

- Biliński P., *Józef Feldman (1899–1946). Historyk dziejów nowożytnych i nowoczesnych*, Kraków 2025.
 Biliński P., *Władysław Konopczyński 1880–1952. Człowiek i dzieło*, Kraków 2017.
 Biliński P., *Władysław Konopczyński w polityce II Rzeczypospolitej*, „Dzieje Najnowsze” 2016, nr 4, s. 40.
 Biliński P., *Władysław Konopczyński. Historyk i polityk II Rzeczypospolitej (1880–1952)*, Warszawa 1999.
 Dobosiewicz S., *Mauthausen Gusen. Obóz zagłady*, Warszawa 1979.
 Friszke A., *Czekanie na rewolucję. Komuniści w II Rzeczypospolitej 1921–1926*, Warszawa 2023.
 Friszke A., *Państwo czy rewolucja. Polscy komuniści a odbudowanie państwa polskiego 1892–1920*, Warszawa 2020.
 Hübner M., *Rzeczpospolita Akademicka – utopijna koncepcja studenckiego „państwa w państwie” propagowana w pismach akademickich II Rzeczypospolitej (1921–1933)*, [w:] *Nie samą nauką student żyje. Karty z dziejów studenckiego życia codziennego, społecznego, kulturalnego i politycznego na przestrzeni wieków*, red. A. Janicki, M.U. Dziedzic, I. Janicka, Gdańsk 2020, s. 329–341.
 Hübner P., *Encyklopedia polskiej nauki akademickiej*, t. 1–3, Toruń 2023.
 Hübner P., *Zwierciadło nauki. Mała encyklopedia polskiej nauki akademickiej*, Kraków 2013.
 Jabłonowski M., Stawecki P., *Edward Śmigły-Rydz. Następca komendanta. Materiały do biografii*, Warszawa – Pułtusk 2014.
Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie – struktury – działalność, red. M. Bukala, M. Krzysztofiński, Rzeszów 2015.

Konopczyński W., *Walka o „numerus clausus”*, [w:] *Umarli mówią. Szkice historyczno-polityczne*, Poznań 1929.

Mierzwa J., *Pułkownik Adam Koc. Biografia polityczna*, Kraków 2006.

Strony internetowe

<https://wnks.uw.edu.pl/category/obrony-doktoratow/page/3/> [dostęp 2.07.2025].

Dr Mateusz Hübner, adiunkt w Instytucie Historii Nauki im. L. & A. Birkenmajerów PAN. Specjalizuje się w historii Polski XIX–XX w. Prowadzi badania z zakresu historii nauki i historii politycznej, w szczególności dotyczące organizacji nauki i polityki naukowej. Jest autorem monografii: *Pułkownicy”. Rdzeń środowiska piłsudczyków w systemie polityczno-ustrojowym II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2020 oraz *Fundusz Kultury Narodowej Józefa Piłsudskiego. Zamysł i realizacja*, Warszawa 2022. Należy do Polskiego Towarzystwa Historycznego, Komisji Historii Nauki PAU oraz Towarzystwa Naukowego w Toruniu. Pełni funkcję Dyrektora Programowego Komitetu Kasy im. Józefa Mianowskiego – Fundacji Popierania Nauki.

Data zgłoszenia: 2 lipca 2025 r.

Data przyjęcia do druku: 25 sierpnia 2025 r.